

Accent i entonació en els vocatius de l'alguerès*

Teresa Cabré Monné i Maria del Mar Vanrell Bosch
teresa.cabre@uab.cat i mariadelmar.vanrell@uab.cat

Departament de Filologia Catalana
Universitat Autònoma de Barcelona

1. Introducció

En l'antroponímia de l'alguerès, trobem dos fenòmens que s'han tractat com a variants d'un sol procés: els vocatius apocopats i els hipocorístics truncats. L'objectiu d'aquest article és caracteritzar-los i mostrar que es tracta de dos processos sotmesos a requisits prosòdics diferents malgrat que l'accent de mot hi té un paper crucial en tots dos.

En efecte, els vocatius de l'alguerès es caracteritzen per la possibilitat d'apocopar-se, és a dir, de perdre tot el material fònic que segueix la vocal tònica de la paraula base: *Maria* > *Marí*, *Francésco* > *Francé*. La formació d'hipocorístics truncats segueix el patró general que trobem en el català oriental. Els truncats són mots que manllevem la seqüència final del mot base a partir de la síl·laba tònica fins al final: *Salvatore* > *Tore*, *Josepina* > *Pina*. Aquests truncats es poden apocopar quan s'utilitzen com a vocatius, p.e. : *Tore* > *To*, *Pina* > *Pi*.

2. Les dades

La formació de vocatius en alguerès ha estat tractada primerament a Kuen (1932) i més tard a Bosch i Rodoreda (2002). Kuen fa una descripció molt acurada del fenomen i en dóna força exemples: "Bajo la influencia del afecto o de la pronunciación enérgica, puede ocurrir el prolongamiento de la vocal tónica y el retroceso del acento principal a la primera sílaba. En las llamadas, ocurre la abreviación de los nombres de persona, de los títulos y de ciertos nombres de parentesco, suprimiéndose toda la parte que sigue a la vocal tónica" (p. 174).

(1) Exemples trets de Kuen (1932):

Pàuru! (Pau) > *Pa!*

Barbarína! (Bàrbara) > *Barbarí!*

Antòni! (Antoni) > *Antò!*

Pasquà! (Pasqual) > *Pasquà!*

Gaitànu! (Gaietà) > *Gaità!*

Cálinu! (Carmel) > *Ca!*

Ròsa! (Rosa) > *Rò!*

Tarésa! (Teresa) > *Taré!*

Ríta! (Rita) > *Arrí!*

Firumèna! (Filomena) > *Firumè!*

Jusèppe! (Josep) > *Jusè!*

Maria! (Maria) > *Marí!*

A continuació, a la Figura 1 i 2 teniu una mostra del vocatiu *Francésco* i del vocatiu apocopat *Francé*. Aquesta figura mostra la transcripció ortogràfica i fonètica,

* Volem agrair especialment a F. Ballone (Universit  degli studi di Sassari) i L. Scala (Centre de Recursos Pedagògics Maria Montessori) els seus comentaris valuosíssims en relació a les dades i al tema d'aquest article i, especialment, a Francesc Torres-Tamarit (Universitat Autònoma de Barcelona) els suggeriments que ens ha fet sobre aquest treball. Voldríem donar les gràcies també a Rita Ballone, Mariangela Caneo, Fabio Corbia, Luca Nurra, Rita Satta, Sergio Scala i Pinutxa Zucca per la seva participació desinteressada com a informants en la recollida de dades que s'han utilitzat per a aquest treball. Aquesta recerca ha estat finançada per la C tedra Alcover-Moll-Villangómez (Universitat de les Illes Balears), pel Ministeri d'Educació i Ciència del Govern Espanyol-FEDER (HUM2006-01758/FILO i HUM2006-13295-C02-01/FILO) i per la Generalitat de Catalunya (2005SGR-00753).

l'oscil·lograma i la corba de freqüència fonamental del vocatiu *Francésco* i del vocatiu apocopat *Francé*, extrets tots dos de l'*Atlas interactiu de l'entonació del català* (Prieto i Cabré, 2008). Observeu que en la Figura 1, hi apareix el vocatiu íntegre i, en canvi, en la Figura 2, s'hi ha suprimit tota la part del mot que segueix la vocal tònica. En aquestes mateixes figures, en la corba de freqüència fonamental que representa la melodia de l'enunciat, l'accent nuclear (és a dir, l'accent tonal associat a l'última síl·laba tònica de l'enunciat) apareix ombrejat en gris. Segons el model mètric autosegmental (vg. Prieto 2007, Prieto i Vanrell 2007 per a més informació sobre el model AM i exemples de la seva aplicació al català), els *contorns entonatius* són la concatenació lineal d'una sèrie d'unitats tonals subjacents: els *accents tonals* (que s'associen a síl·labes tòniques) i els *accents de frontera* (que s'associen als límits de les unitats melòdiques dels dominis prosòdics). El terme *accent tonal* o *accent melòdic*, per tant, designa una posició tònica que acústicament es caracteritza per una modificació melòdica local, sigui d'una trajectòria ascendent, descendent o més complexa. Des del punt de vista perceptiu, les síl·labes amb accent tonal es distingeixen per un grau de prominència elevada que supera tant la prominència de les síl·labes àtones com la prominència les síl·labes tòniques sense accent tonal. Com es pot observar en les Figures 1 i 2, el moviment tonal associat a la síl·laba tònica és descendent en tots dos casos.

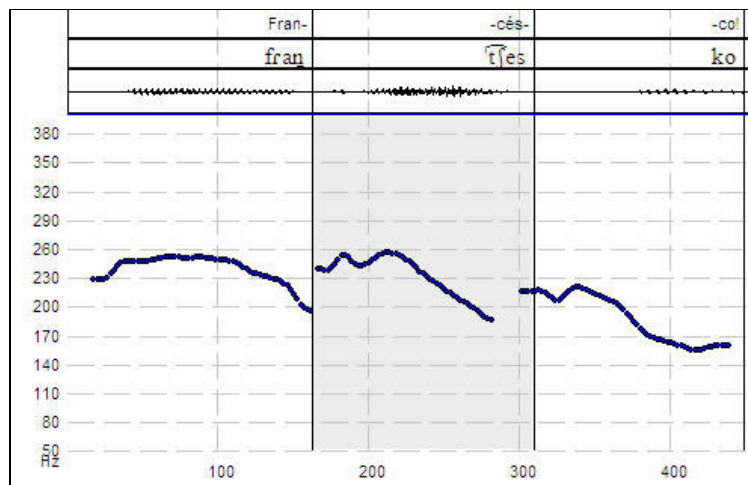

Figura 1. Transcripció ortogràfica i fonètica, oscil·lograma i contorn d'F0 del vocatiu *Francésco*, extret de Prieto i Cabré (2008).

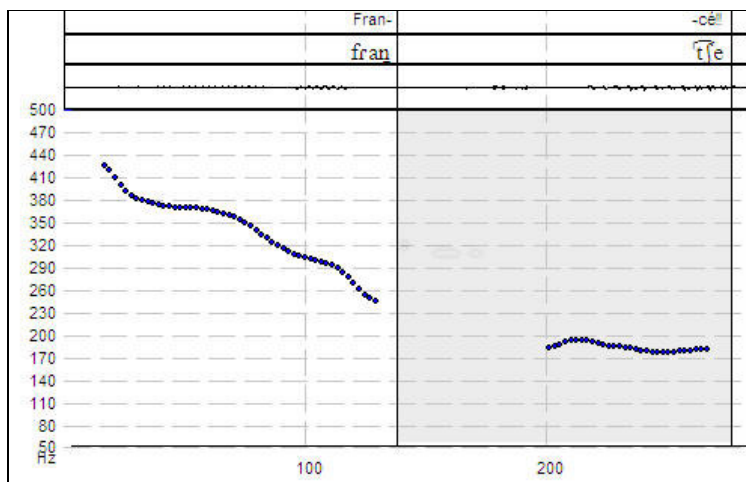

Figura 2. Transcripció ortogràfica i fonètica, oscil·lograma i contorn d'F0 del vocatiu apocopat *Francé*, extret de Prieto i Cabré (2008).

Segons Kuen (1932), aquest fenomen d'apocopació dels vocatius de l'alguerès s'estén a altres formes no onomàstiques, de vegades precedides per la forma "o".¹

(2) Exemples trets de Kuen (1932):

màma (mare) > *o ma!*
bàbu (pare) > *o ba!*

iàiu (avi) > *o ià!*
mira! (imperatiu) > *mi!*

La Figura 3 mostra la transcripció ortogràfica i fonètica, l'oscil·lograma i la corba de freqüència fonamental de l'enunciat *o Juà* (vocatiu apocopat), extret de Prieto i Cabré (2008). La trajectòria melòdica associada a la síl·laba tònica és, altra vegada, de caràcter descendent.

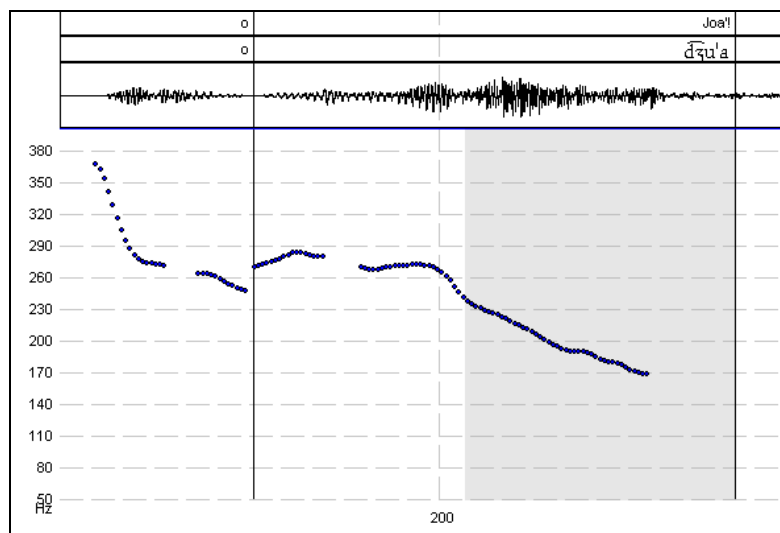

Figura 3. Transcripció ortogràfica i fonètica, oscil·lograma i contorn d'F0 del vocatiu apocopat *o Juà*, extret de Prieto i Cabré (2008).

Kuen diu també que l'alguerès ha adoptat aquest fenomen del sard, tot i que també es troba en dialectes del sud d'Itàlia. A més, dóna alguns exemples aïllats d'aquest tipus de formacions en altres dialectes del català com *madò* (de *madona*) del mallorquí, i cita Fouché (1924) pel que fa al rossellonès. Fouché fa referència tant a les formes hipocorístiques truncades (3) com als casos d'allò que ell anomena “formes exclamatives” (4).

(3) Exemples de truncament hipocorístic extrets de Fouché (1924).

<i>Jaumet/a</i> > <i>Met/a</i>	<i>Angelica</i> ² (Angèlica) > <i>Lica</i>
<i>Francés</i> (Francesc) > <i>Ces</i>	<i>Isabela</i> (Isabel) > <i>Bela</i>
<i>Francisco/a</i> (Francesc) > <i>Cisco/a</i>	<i>Josefina</i> > <i>Fina</i>
<i>Jacinto</i> (Jacint) > <i>Cinto</i>	<i>Josep/a</i> > <i>Bep/a</i> , <i>Gep</i>
<i>Cecile</i> > <i>Cili</i>	<i>Josepó/na</i> > <i>Pu/na</i>
<i>Domingo</i> > <i>Mingo</i>	<i>Bartomeu</i> > <i>Meu</i>
<i>Émile</i> (Emília) > <i>Mila</i>	<i>Estevenot</i> > <i>Not</i>
<i>Matilde</i> > <i>Tilde</i>	<i>Bonaventura</i> > <i>Tura</i>
<i>Teresina</i> > <i>Zina</i>	<i>Maria</i> > <i>Mia</i>
<i>Isidro</i> (Isidre) > <i>Zidro</i>	<i>Sadurní</i> > <i>Saní</i>
<i>Filomena</i> > <i>Mena</i>	<i>pequenyito</i> > <i>nyito</i>

(4) Exemples de formes exclamatives extrets de Fouché (1924).

<i>mira!</i> (imperatiu) > <i>mi!</i>	<i>cadda!</i> (admiració, abreviació de <i>cap de carall</i>) > <i>ca!</i>
<i>fava!</i> (admiració) > <i>fa!</i>	
<i>mare!</i> > <i>ma!</i>	

En aquest treball, nosaltres ens centrarem només en els antropònims i contrastarem els vocatius apocopats amb els hipocorístics truncats.

3. Hipocorístics *versus* vocatius apocopats

Segons Cabré (2002) s'anomenen *hipocorístics* els mots que tenen un valor semàntic afegit de proximitat entre l'objecte designat i els interlocutors. Es consideren hipocorístics els sobrenoms o renoms referits a noms de pila i a cognoms, i també els referits a altres elements del món familiar afectiu. El *truncament* és un sistema d'hipocorització que s'aplica principalment a noms propis d'éssers animats, però també per a designar alguns termes infantils i col·loquials.

Els mots truncats catalans s'estructuren a partir d'uns patrons gramaticals universals anomenats *peus*. Així, seguint la tradició mètrica, un peu de dues síl·labes que té l'element fort a l'esquerra s'anomena *troqueu*, i si té l'element fort a la dreta, s'anomena *iambe*. L'estructura que trobem més freqüentment en català és la trocaica, tot i que també podem trobar exemples significatius d'estructura iàmbrica.

Pel que fa als hipocorístics, trobem dos tipus diferents de truncament: a) el *truncament per la dreta* o tradicional i b) el *truncament per l'esquerra*, que ha estat originàriament manllevat del castellà. Els casos de truncament en alguerès segueixen el model de truncament tradicional, és a dir, el truncament per la dreta. El truncament per la dreta és

un procés que es caracteritza per la còpia d'una seqüència generalment bisil·làbica del mot base, que sempre inclou la síl·laba tònica. Aquest procés forma mots màximament bisil·làbics i mots mínimament monosil·làbics amb la síl·laba accentuada travada, llevat del valencià, que forma sempre mots de dues síl·labes amb l'accent a l'esquerra.

Els exemples que apareixen a (5) constitueixen el tipus més important d'hipocorístics truncats en català: tenen una estructura trocaica bisil·làbica idèntica o quasi idèntica a la seqüència final corresponent del mot base. Aquesta estructura és la mateixa dels exemples que hem trobat en alguerès.

(5)

Josefina > Fina, Fineta
Enriqueta > Queta
Josepona > Pona, Poneta
Manolita > Lita
Jacinto > Cinto, Cintet
Clotilde > Tilde

Fernando > Nando
Antònia > Tona
Magdalena > Lena
Rossita > Sita
Ramona > Mona
Gervasi > Vasi

Els exemples de (6) procedeixen d'una base aguda acabada en síl·laba travada. Aquesta síl·laba és la que es trunca per formar l'hipocorístic. Els exemples de la columna de l'esquerra, que corresponen al català del Principat, copien sempre una seqüència de la base que inclou la síl·laba tònica, però uns només poden produir truncats monosil·làbics i altres poden formar truncats bisil·làbics. Els truncats de la columna de la dreta pertanyen al valencià. Es distingeixen de la resta de català perquè s'afegeix una vocal final, però són sistemàtics tant pel que fa a la seqüència que copien com al patró de configuració que presenten.

(6)

Remei > Mei
Meritxell > Txell
Miquel > Quel
Bartomeu > Tomeu, Meu
Elisabet > Bet
Anton > Ton
Salvador > Vador
Baltasar > Tasar

Miquel > Quelo
Joaquim > Ximo
Salvador > Voro
Ismael > Melo
Vicent > Cento
Baltasar > Saro
Rafel > Felo
Manel > Nelo

Tot i que les dades que tenim en relació als hipocorístics truncats en alguerès són minses (no tenim constància d'exemples del grup de (6)), segueixen el patró general que trobem en català oriental. Així, en casos com *Tore de Salvatore* (Salvador) i *Pino de Jusepino* (Josep), tindríem una estructura trocaica bisil·làbica idèntica a la seqüència final corresponent del mot base.

En alguerès, quan els noms de persona són usats com a vocatius, es pot produir un procés d'apocopació a partir de la síl·laba tònica, amb el benentès que tot el material segmental que segueix el nucli síl·làbic s'elideix. Sembla que aquesta abreviació està relacionada amb l'èmfasi que es fa servir a l'hora de cridar la persona. Si comparem

aquesta estructura amb la dels hipocorístics truncats, ens trobem amb un resultat completament oposat: els vocatius apocopats conserven la seqüència de l'esquerra, des de l'inici del mot fins a la vocal tònica, mentre que els truncats conserven la seqüència de la dreta, des de la síl·laba tònica fins al final del mot. A (7) podeu veure alguns exemples d'aquests vocatius apocopats.

(7)

Maria > Marí

Esteve > Esté

Salvatore > Salvató

Elisabeta > Elisabé

Alessandro > Alessà

Francesco > Francé

Giovanna > Giovà

Joan > Juà

Pasqualino > Pasqualí

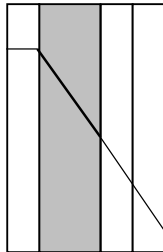
Nicoletto > Nicolé

Fabio > Fa

Antoni > Antò

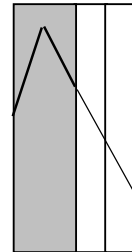
Els vocatius apocopats de l'alguerès poden presentar dos patrons entonatius diferents: *a)* un accent tonal descendent associat a la síl·laba tònica o *b)* un accent tonal circumflex (o tritò) associat a la primera síl·laba del vocatiu. En qualsevol cas, es produeix sempre un allargament de la síl·laba que porta l'accent tonal: la síl·laba tònica, en el primer cas, o la primera síl·laba, en el segon. A la Figura 4 teniu una representació esquemàtica d'aquests dos patrons entonatius. El requadre gris marca les modificacions melòdiques associades a l'accent tonal: una melodia descendent a *a)* i una d'ascendent-descendent a *b)*.

a)

Ma rí

b)

Mà ri

Figura 4. Representació esquemàtica del dos patrons entonatius que poden associar-se als vocatius apocopats en alguerès: *a)* un patró descendent associat a la síl·laba tònica o *b)* un patró ascendent-descendent alineat amb la primera síl·laba.

4. Anàlisi

El que veiem a partir de l'anàlisi de les dades que hem presentat és que la interpretació com a desplaçament de l'accent que trobem en la bibliografia (en relació als vocatius apocopats emfàtics) es basa en la presència d'aquest accent tonal circumflex, que es caracteritza per un moviment ascendent-descendent associat a aquesta primera síl·laba.

La nostra interpretació és que no hi ha un desplaçament de l'accent de mot, sinó que es tracta d'una diferència entonativa. L'evidència rau en el fet que el límit d'apocopació imposat per l'accent de la base és inamovible. És a dir, assumint que el que defineix l'apòcope és l'accent (ja hem vist que sempre s'elideix tot el material que segueix el nucli síl·làbic accentuat, tal com mostren les formes *Francé, Marí, Esté, Pasqualí*), acceptar que hi ha un desplaçament d'accent, implicaria l'existència d'un segon procés d'apòcope que donaria com a resultat formes com *Fra, Ma, Es i Pa*. Les dades demostren que això no es pot produir en alguerès, sinó que aquest accent tonal circumflex sempre es realitza sobre la primera síl·laba de bases apocopades com *Francé, Marí, Esté, Pasqualí*.

Els vocatius apocopats de formes truncades com *Pi* (de *Pino* < *Jusepíno*) o *To* (de *Tore* < *Salvatore*), o de formes sense truncar com *Fa* (de *Fabio*) o *Lu* (de *Luca*) són massa breus des del punt de vista prosòdic si els comparem amb els mots truncats. És lingüísticament acceptat que les llengües se sotmeten a restriccions de minimitat. Així, un mot lèxic no pot ser, en general, més petit que dues mores. La mora és una unitat prosòdica usada en fonologia que determina el pes síl·labc. Una síl·laba travada o una síl·laba amb una vocal llarga conté dues mores; en canvi, les síl·labes obertes contenen només una mora. Els mots funcionals estan exempts de la restricció de minimitat.

Com hem vist a (5) i (6), els mots truncats mai no poden resultar una seqüència superior a dues síl·labes ni inferior a una síl·laba travada. En els vocatius apocopats monosíl·làbics, es produeix un allargament de la síl·laba tònica sota l'entonació vocativa emfàtica que compensa la brevetat que resulta de la falta d'estructura prosòdica, que ha de ser mínimament d'una síl·laba travada.

A continuació, tenim un exemple de les tres formes que podem trobar associades a un vocatiu, concretament, a l'antropònim *Maria*. Així, ens podem trobar amb el vocatiu *María*, que reproduïx íntegrament aquest nom (vg. Figura 5); o bé amb el vocatiu apocopat *Marí* (vg. Figura 6), o bé amb el vocatiu apocopat emfàtic *Màri* (vegeu Figura 7). L'entonació emfàtica només es pot aplicar sobre una base apocopada tal com mostren les dades de Prieto i Cabré (2008).

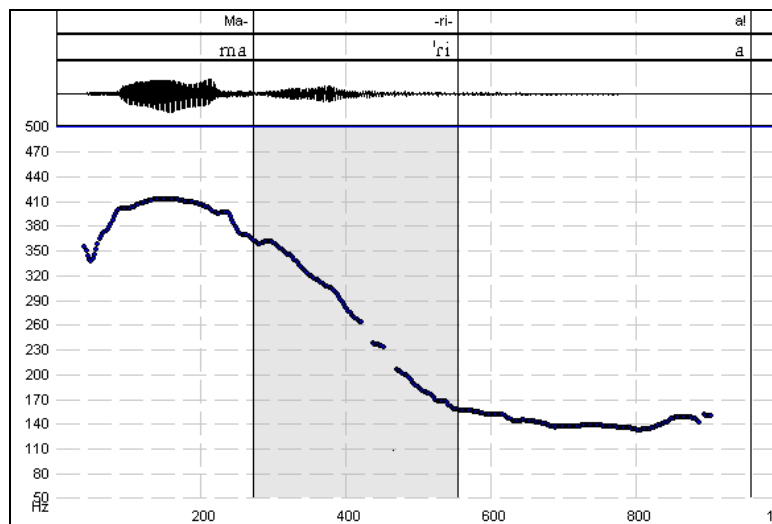

Figura 5. Transcripció ortogràfica i fonètica, oscil·lograma i contorn d'F0 del vocatiu *María*, extret de Prieto i Cabré (2008).

En aquest cas, el vocatiu *María*, no apocopat i no emfàtic, es caracteritza entonativament per contenir un accent tonal descendent associat a la síl·laba tònica *-ri-* (de *Maria*).

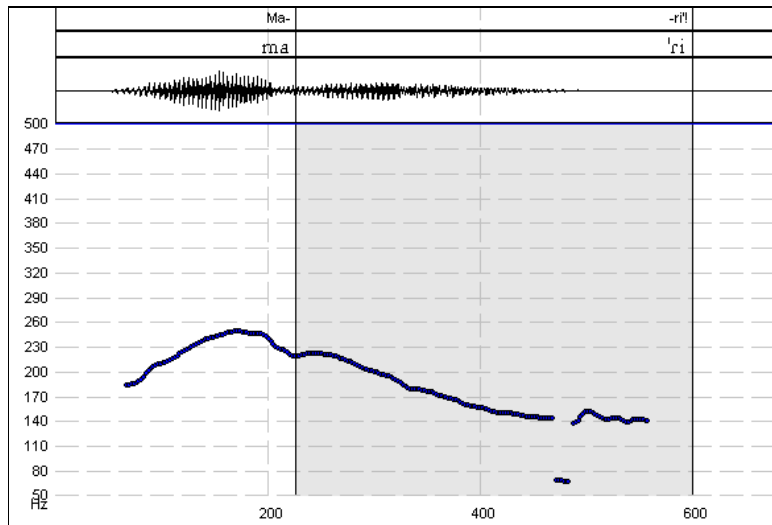

Figura 6. Transcripció ortogràfica i fonètica, oscil·lograma i contorn d'F0 del vocatiu apocopat *Marí*, extret de Prieto i Cabré (2008).

Aquí, el vocatiu apocopat *Marí* presenta el patró entonatiu que teníem representat a la Figura 4 a), és a dir, un accent tonal descendent associat a la síl·laba tònica.

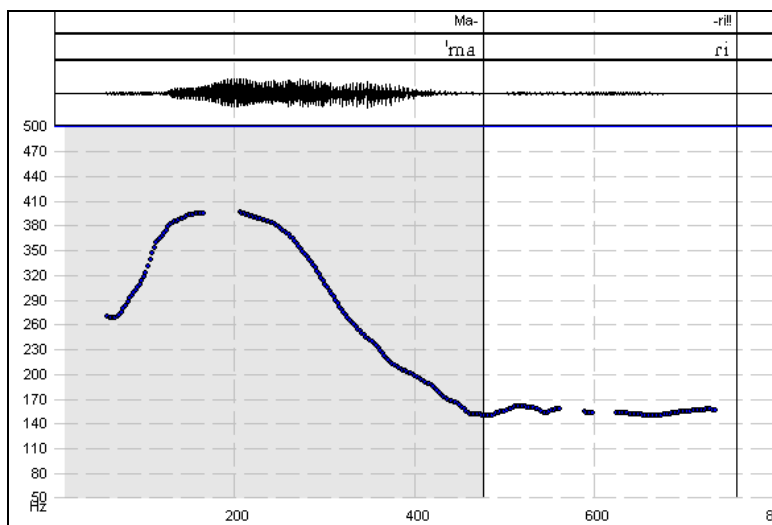

Figura 7. Transcripció ortogràfica i fonètica, oscil·lograma i contorn d'F0 del vocatiu apocopat emfàtic *Màri*, extret de Prieto i Cabré (2008).

En aquest cas, el vocatiu apocopat i emfàtic *Màri* segueix el patró entonatiu que teníem representat a la Figura 4 b), és a dir, un accent tonal circumflex o tritò associat a la primera síl·laba.

Sembla, doncs, que l'accent tonal circumflex és una manera de marcar l'èmfasi en alguerès. Ara bé, l'èmfasi es pot associar tant a un vocatiu apocopat com a un mot sencer que vulguem emfasitzar. La Figura 8 mostra la construcció amb focus contrastiu *Ma jo vull la TARONJA*, en què el parlant focalitza l'element *taronja* per destacar que l'afirmació es refereix a aquest element i no a un altre. La focalització de l'element *TARONJA* es duu a terme mitjançant l'ús d'una melodia ascendent-descendent associada a la síl·laba tònica *-ron-* de *TARONJA*.

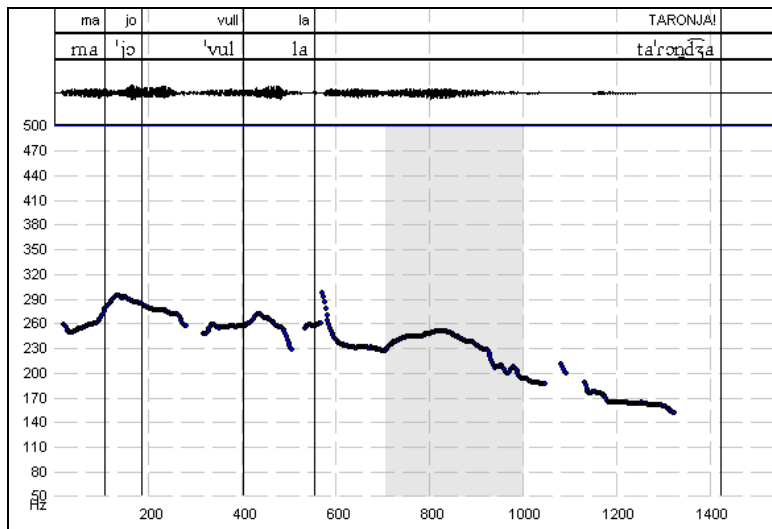

Figura 8. Transcripció ortogràfica i fonètica, oscil·lograma i contorn d'F0 de l'enunciat *Ma jo vull la TARONJA*, extret de Prieto i Cabré (2008).

5. Conclusions

A partir de l'anàlisi d'aquestes i altres dades extretes de Prieto i Cabré (2008), podem concloure que l'accent circumflex en alguerès s'associa a una interpretació emfàtica. Des d'un punt de vista fonètic, no hi ha dubte l'accent tonal circumflex (o tritò) es percep com un desplaçament de l'accent lèxic i aquesta és la interpretació que n'ha fet la bibliografia (Kuen, 1932; Bosch i Rodoreda, 2002). Ara bé, des d'un punt de vista fonològic, no es pot dir que hi hagi desplaçament de l'accent perquè la posició de l'accent del mot base és determinant per al procés d'apocopació, atès que sempre s'elideix el material segmental que va després del nucli de la síl·laba accentuada. El mot apocopat resultant accepta qualsevol dels dos patrons entonatius: un patró descendent, en el cas del vocatiu apocopat neutre, i un patró ascendent-descendent alineat amb la primera síl·laba del mot, en el cas del vocatiu apocopat emfàtic.

L'entonació amb accent tritonal s'aplica sempre sobre vocatius apocopats (entenen per apòcope aquest procés que elimina tot el material segmental que segueix el nucli sil·làbic); per això, podem afirmar que no hi ha desplaçament d'accent en el procés sinó que és l'accent del mot allò que determina el límit de l'apocopació. Des del punt de

vista perceptiu, l'accent tonal circumflex sobre la primera síl·laba té una prominència més elevada que la de la síl·laba tònica.

La formació de vocatius apocopats i la formació d'hipocorístics truncats són dos processos totalment diferents que tenen en comú el paper central de l'accent de mot i la posició fixa d'aquest accent. D'altra banda, el paper que juga el factor mètric en els truncats, que bloqueja un mot més llarg de dues síl·labes i més curt d'una síl·laba travada, no és rellevant en els vocatius apocopats perquè podem tenir vocatius apocopats més llargs de dues síl·labes (p.e. *Pasqualí*) i més curts que una síl·laba travada (p.e. *To*). Malgrat tot, els vocatius apocopats com *To* o *Pi*, d'una llargada inferior a dues mores, se sotmeten als requeriments de minimitat dels truncats gràcies a l'allargament compensatori que provoca l'accent tonal circumflex.

Referències

Alcover, Antoni M. i Francesc de B. Moll (1978-1979) *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll. 10 v.

Bosch i Rodoreda, Andreu (2002) *El català de l'Alguer*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Cabré Monné, Teresa (2002) Altres sistemes de formació de mots dins Joan Sola et alii eds. *Gramàtica del Català Contemporani*. Volum I, Morfologia cap. 9, pàg. 879-932.

Fouché, Pierre (1924) *Phonétique Historique du Roussillonais*. Ginebra, Slatkine, 1980.

Kuen, Heinrich (1932) "El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana". *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, V, pàg. 121-177.

Prieto, P. 2006. "El model mètric i autosegmental aplicat al català". *Actes del XIV Col·loqui Lingüístic de la Universitat de Barcelona*, Josefina Carrera-Sabaté i Clàudia Pons (eds.). Barcelona: Universitat de Barcelona – PPU, pàg. 173-185.

Prieto, P.; Vanrell, M.M. (2007) "Sobre alguns contrastos fonològics en l'entonació del català". *Caplletra* 40. 43-69.

Prieto, Pilar i Teresa Cabré (coords.) (2008) *Atles interactiu de l'entonació del català*.
Lloc web: <http://prosodia.uab.cat/atlesentonacio/>

¹ Segons el DCVB, aquesta forma es tracta d'una «partícula que s'anteposa al nom d'una persona per intensificar el valor de vocatiu en cridar-la, sobretot si ja l'han cridada abans una altra vegada. "Josep! O Josep!" (Rupit, Mall., Men.). "O Maria!" (Guilleries, Collsacabra, Mall., Men.)».

² Com sabem, en rossellonès, aquest mot és pla i no esdrúixol com en altres dialectes catalans.